folklor/edebiyat, cilt:18, sayı:69, 2012/1

Halkın Kahramanı Nasreddin Hoca Timur'a Karşı

Mustafa Duman*

Nasreddin Hoca, tüm Türklerin şakacılığının, nüktedanlığının ve hazırcevaplılığının bir sembolüdür. Keskin zekâsıyla, zor durumlardan kolayca sıyrılır, sözü en uygun yerde, en uygun şekliyle söyler, taşı gediğine koyar. O, tarihsel bir kişilik olarak 13. yüzyılda yaşamıştır. Fakat fıkraları söz konusu olunca, onu zamanla ve mekânla sınırlayamayız. Nasreddin Hoca, yaşamış olduğu zamandan sonra da halk belleğinde yaşatılmış, günümüze kadar getirilmiştir. O yalnızca yaşamış olduğu Anadolu coğrafyasında değil, Anadolu'nun dışında, Balkanlar'da, Kafkasya'da ve özellikle de Orta Asya'da bilinir, sevilir.

Nasreddin Hoca'nın Kazakistan'ın başkenti Almatı'da bir mezarı, Buhara'da ve başka kentlerde de heykelleri vardır. (Selçuk, 2001: 2) Nasreddin Hoca, günümüzde tüm Türk dünyasında yaşamaya devam etmekte, fıkralarına her gün yenileri eklenmektedir. Bu olay tarihle değil, halk kültürüyle, daha doğrusu folklorla açıklanacak bir olaydır. Yoksa, 13. yüzyılda yaşamış olan bir sembol kişinin başından bu kadar macera geçmesi, ayrı ayrı coğrafyalarda, değişik zamanlarda boy göstermesi mümkün değildir. Ahmet Haşim, Türk Edebiyatının 1920'li yıllardaki durumunu anlattığı bir yazısında aynı konuya değinir ve Nasreddin Hoca'nın Türk karakterinin bir özeti olduğunu belirtir: Şöyle:

* Dr. İç Hastalıkları uzmanı, araştırmacı-yazar.

Türk zekâsının başlıca niteliği muvazene ve aklıselimdir. Bu bakımdan Lâtin zekâsıyla da benzerlik gösterir. Milli neşe ve mizahın sembolü olan Nasreddin Hoca'ya atfedilen fıkralar, ortaya çıkardıkları incelik, zihni muvazene ve nüfuzla Türk karakterinin hûlasasını yansıtmaktadır. (Ahmet Haşim, 2007: 79)

NASREDDİN HOCA - TİMUR İLİŞKİSİ

Nasreddin Hoca olayını, onun tarihsel kişiliğiyle değil de folklorik kişiliğiyle değerlendirirsek, ölümünden 117 yıl sonra Anadolu'ya gelen Timur'la karşılaşmasını daha kolay anlarız. O, Timur'la çağdaş değildir ama halk belleği, daha doğrusu "maşeri şuur" dediğimiz toplumsal bellek onu Timur'la çağdaş saymış ve kendisini savunması için de Timur'un karşısına çıkarmıştır. Başka bir deyişle, halkın Nasreddin Hocası Timur'la çağdaştır. Bu olayda halkı savunan bir karşıt-kahraman söz konusudur. Kahramanın karşıtı, kahramanın karşısında, ama kahramanı her defasında alt eden, ondan döktüğü kanların, yendiği insanların öcünü alan bir "karşıt-kahraman".

Timur - Nasreddin Hoca ilişkisini incelemeden önce her iki kişinin tarih içerisindeki yerlerine bakalım. Nasreddin Hoca, tarihsel bir kişilik olarak 13. yüzyılda, Anadolu'da, daha doğrusu, Sivrihisar ve Akşehir'de yaşamış ve 1285 yılında, Akşehir'de ölmüştür. Türbesi Akşehir'de, Selçuklular döneminden kalan bir mezarlıktadır. Onun başından geçen bazı güldürücü ve düşündürücü olaylar halk dilinde yaşatılmış ve sonradan bu tür halk fıkraları da ona bağlanarak günümüzde yüzlerle ifade edilen fıkradan oluşan Nasreddin Hoca fıkraları toplamı ortaya çıkmıştır. Bu fıkralardan 1555 tanesini, ilk kez bu kadar çok sayıda Nasreddin Hoca fıkrasını bir araya getirerek *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası* adıyla yayınladık. (Duman, 2008: 1-672) Bu yayınla, Charitanov'un, 1986 yılında, Moskova'da yayınladığı, 1238 Nasreddin Hoca fıkrasını içeren *Yirmi Dört Hoca Nasreddin* adlı kitabı da geçmiş olduk. (Charitanov, 1986: 496)

Timur'a gelince; o, 1335 yılında, Semerkand'ın güneyinde bulunan Keş şehrinde doğdu. Bir ayağı sakat olduğu için ona "Timurlenk" ya da "Aksak Timur" da derler. Timur, 1368 yılında Belh Emiri oldu. Çağatay Hanı'na bağlıydı. Birçok askeri başarılar kazandı. Bağdat'ı aldı. Kuzey Hindistan'a sefer yaptı ve sonra gözünü Anadolu'ya dikti. Timur, 1400 yılında, Sivas'ı kuşattı. Şehri kendisine teslim eden Malkoçoğlu Mustafa'ya, masum insanların kanını dökmeyeceğine dair söz vermişti. Fakat sözünde durmadı. Timur'un askerleri, Timur'u karşılamaya çıkan Sivaslı çocukları atlarının ayakları altında ezerek öldürdüler. Timur, kendisine teslim edilen Sivas'ın halkını açtırdığı hendeklere doldurtarak canlı canlı gömdürdü. Böylece, güya, Malkoçoğlu'na verdiği sözü tutmuş, milletin işini kan dökmeden bitirmişti. Timur, geçtiği yerlerde, o güne kadar görülmemiş bir vahşet uyguladı ve yüz binlerce insanı öldürttü. Sonunda, 1402 yılında, Timur'un ve Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezit'in orduları, Ankara Ovası'nda karşı karşıya geldiler. Bu savaşta

Osmanlılar yenildiler. Timur, Yıldırım Bayezit'i esir aldı ve hapsettirdi. Bu savaştan sonra Osmanlılar 50 yılda, iç ve dış dengeleri düzeltemediler. Tarihte "Fetret Devri" diye anılan dönem yaşandı. (Uzunçarşılı, 1982: 303-323) Timur, 1405 yılında, Çin seferine hazırlandığı sırada öldü.

Timur'un Anadolu'da ve Suriye'de işgal ettiği yerlerde yaptığı kıyım ve zulümler 15. yüzyılın ikinci yarısı ve -16. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan tarihçi Mehmet Neşrî tarafından şöyle anlatılmaktadır:

Timurlenk Hicret'in 803. (1400) yılında Sivas'a geldi, hisarı lâğımladı aldı, yıktı, halkını esir etti… Sonra Halep üzerine vardı. Halk Hisarı vermedi, cenk oldu, mübalağalı adam kırıldı. Sonunda Timur hisar'ı bir el vuruşu darbe ile aldı, zulmü de kemalinde kıldı. Öyle şeyler yaptı ki dile almaya yaramaz. Zira bu Timur, kötülerin en büyüğü idi. O, buradan Hama'ya vardı, onu da Halep'ten beter etti… Şam'a en çok zulmetmesi, Yezid'in kabrinin Şam'a yakın olmasındandı. (Mehmet Neşri, 1983: 165-166)

O tarihlerde Timur'un askerleri ve acımasızlığı karşısında duracak bir güç yoktu. Halk onun saldırılarında ve yağmalarında canını ve malını kaybetmişti. Bu zulümler tarih boyunca unutulmadı ve zaman içerisinde, Nasreddin Hoca olarak tanıdığımız fıkra kahramanı veya fıkra tipi aracılığıyla halk, Timur'dan öcünü almaya kalktı. Anadolu sahasında ve Orta Asya'da, özellikle Özbekistan'da, Timur'un yaşadığı ve fethettiği yerler halkı arasında ona karşı uyanan nefret duyguları, Nasreddin Hoca, Molla Nasreddin, Nasreddin Efendi ya da Efendi fıkralarıyla açığa vuruldu. Halk, bu fıkraları anlattığı ya da dinlediği zaman, tarihin bu büyük kan içici hükümdarından öcünü alıyor, bir bakıma rahatlıyordu.

YAZILI KAYNAKLARDA NASREDDİN HOCA ve TİMUR

Nasreddin Hoca ve Timur, halk arasında anlatılan fıkralarda ve anekdotlarda o kadar çok karşı karşıya getirilmiştir ki, aradan yıllar geçtikten sonra bazı tarihçiler ve yazarlar onları çağdaş sandılar. Bu konuda *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nin de etkisi olmuştur. Evliya Çelebi, *Seyahatnâmesi*'nde gezdiği yerleri anlatırken halk arasında dolaşan anlatılardan da söz etmiştir. Akşehir'e geldiğinde, Nasreddin Hoca'nın türbesini ziyaret etmiş ve onun hakkında bazı bilgiler vermiştir. Onun, Nasreddin Hoca'nın mezarı konusundaki gözlemleri, Nasreddin Hoca latifelerinin halk arasında ne kadar yaygın olduğuna dair çeşitli vesilelerle verdiği bilgiler ve Nasreddin Hoca'nın sözü dinlenir bir kişi olduğuna dair naklettiği söylentiler üzerinde önemle durulması gerekir. Her ne kadar Evliya Çelebi'nin verdiği bazı bilgiler bugünkü araştırmaların sonuçlarıyla çelişiyorsa da, o, birçok olayın halk belleğinde yaşayan yansımalarını, yani tarihi değil, folkloru naklettiği için, yazdıkları önemlidir.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin 3. cildinde, "Evsaf-ı Sinhisar yani Kala-i Akşar" başlıklı bölümde Akşehir anlatılır. Burada Evliya Çelebi şöyle yazar:

Akşehir'in ziyaretgâhların beyan eder: *Evvelâ şehrin canib-i kıblesi haricindeki*

cebbanistan içre ulema-i dünya vü din, simurg-ı kaf-ı yakin el Mevlâ Hazret-i eş-Şeyh ***Hoca Nasreddin****: İbtida tulu'ı yine bu Akşehir'dendir. Gazi Hüdavendigâr'a yetişüp Yıldırım Bayezid Han'da neşv [ü] nema bulup fazilet-i bahire sahibi olup hazır-cevab, keşf [u] keramet sahibi ulu sultan idi. Timur ile hem-meclis olup Timur şeref-i sohbetlerinden hazz edüp hatır-ı şerifleriyçün bu Akşehir'i [..] muaf edüp nehb [u] garet etmemiştir...*

Cemi-i elsine-i nasda ve gayrı lisan-ı inasda Nasreddin Hâce*: Nasihatlerin ve letayiflerin darb-ı mesel edüp istimal ederler. Cümleden biri: Bir gün Timur,* ***Hace*** *ile hamama girüp birer futa ile gusl ederken esna-yı kelâmda Timur eydür: "****Hace****! Şimdi bencileyin cihangir padişah-ı zişanıma satılmak iktiza etse, beni niçe alırdun?" der. "Kırk akçeye ancak alırdum", der. Timur eydür: "Be hey* ***Hâce!*** *Benim futam kırk akçe eder", der.* ***Hâce*** *eydür: "Ya ben de kırk akçeye futayı alırım. Yoksa sen bir Moğoli taifesinden bir mecruh topal herifsin, hulle mangırıyla bir mangır etmezsin", dedikde, hazır-cevap olduğundan Timur-i bi nur hazz edüp vâfir ihsanlar eder.*

Bunun emsali nice yüz bin şütür-gürbe letayifleri vardır kim dillere destandır. Yıldırım Han fevtinden sonra, Çelebi Sultan Mehemmed asrında merhum olup, bu Akşehir haricinde bir kubbe ve türbesi malum mahalde medfundur. Ve canibi erbaası parmaklık ihata etmiştir. (Evliya Çelebi, 1999: 14; *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi* , 2010: 18-19)

Bu fıkranın bir varyantı Lâmiî Çelebi'nin *Letaif* adlı eserinde, Timur'la *İskendernâme* yazarı Ahmedî arasında geçmiş gibi anlatılmıştır. (Lâmiîzâde, 1994: 92-93)

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, bir başka yerde, Nasreddin Hoca ile Timur arasında şu konuşmanın geçtiği bildirilir:

Netice-i kelâm, Timur-ı sahip-şeka ***Nasreddin Hâce****-i bi beka, Timur'un nedim-i hassı olmağıla esna-yı kelâmda Timur'a eydür: "Sultanım, niçün Sivas'ta kırk bin gulâmı kelâm-ı izzetleriyle paymal-i esb-i Tatar edüp yetmiş bin mahluka Hüda süleha-yı müttaki kimesneleri katl ettiniz", dedikde: "Vallahi Efendi, kavm-i Sivas bi mezhep olup Kuran-ı azim sümme haşa mahluktan deyu ayet-i mensuhlara nazire ayet ettiklerinden maada yedi ayet şekilli dahi kelâm…* (*Evliya Çelebi,* 1999*:* 120.)

Evliya Çelebi, Moskova'yı anlatırken, Timur'un bu şehre girmekten vazgeçip geri döndüğünü söyler. Evliya Çelebi, bu olayda, Nasreddin Hoca'nın da Timur'un yanında olduğunu belirtmekten geri kalmaz. Bu durum, tarihsel gerçeklerle örtüşmese bile, Nasreddin Hoca kişiliğinin ne kadar saygın ve halk arasında ne kadar yaygın olduğunu anlatması bakımından dikkate değer. Evliya Çelebi şöyle yazar:

Bu diyarda ne kârım vardır, deyu ***Monla Nasreddini Akşehrî*** *ve ... ulemalar ile, yapacağın işler hakkında onlara danış, (Al İmran 159) nass-ı şerifi hükmü üzre, ayan-ı kibarıyla müşavere ederken, bir tatar gelüp: "Hanım, Edil Suyı bu gece dondu", deyü haber getürdikte, heman Timur Han, Nehr-i Edil'i buzlap asan vech ile ubun edüp gerüye döndü. Bu mujik şehrinden içeri Maskov'a girmedi, döndü ve gitti*. (*Evliya Çelebi,* 2003: 317)

Nasreddin Hoca ve Timur ilişkisini tarihsel bir gerçek olarak algılayıp anlatanlardan biri de 1673-1723 yılları arasında yaşayan Dimitri Kantemir'dir. O, *Osmanlı Devletinin Yükselişi ve Çöküşü Tarihi* adlı eserinde bu konuda şunları yazmıştır:

….Türk yazarlarının bu kanısını doğrulayan başka kanıtlar da var. Bunlara göre Timurlenk, Yenişehir (Neapolis) yakınında ordugâhını kurarak, burada üç gün kalmış ve Türk Ezop'u yahut mizahçısı ***Nasreddin Hoca****'yı dinlemekle vakit geçirmiştir. Hoca, fıkralarıyla kendisini o kadar memnun etmiştir ki, kentin kılına dokunmamıştır. Okurlarımın merakını tatmin etmek amacıyla, konumuza biraz ara vererek, buraya, bu Hoca'nın bazı özelliklerini Türkçe yazılmış bir kitaptan aktaracağım.*

Dimitri Kantemir, bunları yazdıktan sonra, Nasreddin Hoca ile Timur arasında geçmiş gibi anlatılan üç fıkrasını sırayla verir.

Bu fıkralardan ilki, Nasreddin Hoca'nın, Akşehir'e gelmekte olan Timur'u karşılaması ve ona, karısının tavsiyesinin aksine, hediye olarak ayva değil de incir getirmesi, Timur'un bu incirlerin Hoca'nın kafasına atılmasını emretmesi üzerine, Hoca'nın başına incirler atıldığında onun Allah'a şükretmesi, Timur, bu şükrün nedenini sorduğunda, Hoca'nın, ya karımın sözüne uyup incir yerine ayva getirseydim halim nice olurdu; ayva getirmediğime şükrediyorum, demesidir.

İkinci fıkrada ise, Nasreddin Hoca'nın aradan bir zaman geçtikten sonra Timur'a turfanda salatalık getirmesi ve bunun karşılığında Timur'un, Hoca'ya on altın vermesi, aradan bir süre daha geçip salatalıklar bol olunca, Hoca'nın bu kez Timur'a bir araba dolusu salatalık getirmesi, Timur'un bu hediyeye karşılık Hoca'ya salatalıkların sayısınca değnek vurulmasını emretmesi, Hoca'nın değneklerin yarısını yedikten sonra, diğer yarısını da alacağım hediyeyi paylaşmam için benden söz alan kapıcıya vurun, demesi anlatılmaktadır.

Dimitri Kantemir'in yazdığı üçüncü fıkranın konusu ise, Nasreddin Hoca'nın, Timur'dan, zaferlerinin anısını gelecek kuşaklara bırakmak üzere bir anıt yapmak için para istemesi ve sonrada bir tarlanın ortasına acaip bir anıt yapması, Timur sorduğunda da, gelecek kuşaklar bu anıtı görünce Nasreddin Hoca'ya gülecekler, fakat Timur'un yaptığı zulüm ve haksızlıkları duyunca da ağlayıp ona lânet okuyacaklar, demesidir. (Kantemir, 1998: 366-368)

Dimitri Kantemir'in anlattığı Nasreddin Hoca fıkraları, Hammer'in, *Osmanlı Devleti Tarihi* adlı eserinde, Kantemir'den naklen yer almaktadır. (Hammer: 327-328)

Nasreddin Hoca fıkraları üzerinde duran batılıların başında Alman şairi Goethe (1749-1832) gelir. Goethe, Nasreddin Hoca fıkralarının henüz kitap halinde batı dillerine çevrilmediği zamanlarda, 1815-1817 yılları arasında mektuplaştığı, bir süre İstanbul'da da kalan doğubilimci Von Diez'e, Nasreddin Hoca yazmalarından birinden çevirttiği beş Nasreddin Hoca fıkrasını çok beğenmişti. Bunun üzerine

tüm Nasreddin Hoca fıkralarının önce bilim adamları için Latinceye ve daha sonra içlerindeki bazı kabalarının çıkarılarak geri kalanlarının da halk için Almancaya çevrilmesini önermişti. Goethe, *West-östlicher Diwan* adlı eserinde, Nasreddin Hoca'nın bir fıkrasına yer vermiştir. Goethe'nin çok beğendiği bu Nasreddin Hoca fıkrası şöyleydi:

Timur çirkin bir adamdı. Bir gün, berberde tıraş olurken aynaya bakar ve yüzünün çirkinliğini görür, ağlamağa başlar. ***Nasreddin Hoca*** *da yanındadır. Timur'un ağladığını görünce o da ağlamağa başlar. Timur'un yanındakiler ona hoş hikâyeler anlatırlar ve bunun üzerine Timur ağlamayı keser. Fakat* ***Nasreddin Hoca*** *iki gözü iki çeşme ağlamayı sürdürür. Bunun üzerine Timur: "Hoca, neden ağlıyorsun?" diye sorar.* ***Nasreddin Hoca*** *şu karşılığı verir: "Hükümdarım. Sen yüzünü bir kez aynada gördün ve ağladın. Biz ise senin yüzünü gece gündüz devamlı görüyoruz. Biz ağlamayalım da kim ağlasın?"* (Bajraktareviç, 1958: 31-37; Wesselski, 1911: XL-XLIII; Constantin, 2005: 164)

Nasreddin Hoca fıkralarını inceleyen Fransız araştırmacı Edmond Saussey, Nasreddin Hoca-Timur ilişkisini, Hoca'nın yazmalarda yer alan bir hikâyesi bağlamında şöyle değerlendirmektedir:

Bir gün, Timur'un gece rüyasında kendisini tahkir eden bir adamı öldürttüğünü duyan Hoca, tası tarağı toplayarak köyüne kaçar. Saraya dönmesi için kendisine rica edenlere: "Ben elimden geleni yapıyor ve padişah nezdinde, elimden gelen her yerde, tavassutlarda bulunuyorum, ama gece rüyasına istediğim zaman girmek ve orada hadiselerin önünü almak elimden gelmez", der.

Bununla beraber rivayetler onun vatandaşlarını cihangir nezdinde siyanet etmek hususundaki hayırhane vazifesini sonuna kadar ifa ettiğini ve birçok felâketlerin önünü aldığını söylerler. Hiç şüphe yok ki Timur'un Anadolu'daki ikametinde, onu Hoca ile karşılaştıran bu fıkralar da diğerlerinden daha fazla hakikat ifade etmezler. Fakat, Türk milletinin, ***Hoca Nasreddin****'in çehresine bu çeşit çizgiler ilâve ederek, bu saf ve iyi adamı Timur'un karşısına çıkarmak suretiyle onun portresini tamamlaması manidardır.* ***Nasreddin Hoca*** *bu fıkralarda, hoyrat iktidar ve fütuhat kırsı karşısında, güler yüzlü cesaretin, sakin sebat ve karşı durmanın, itidal ve temkin hislerinin neler yapabileceğini gösteren millî bir semboldür.* (Boratav, 1939: 175-176; Saussey, 1952: 62-76)

NASREDDİN HOCA FIKRALARI İÇERİSİNDE TİMUR'LU FIKRALARIN YERİ

Anadolu sahasında anlatılan Nasreddin Hoca fıkraları içerisinde Timur'lu fıkralara yazma ve basma kitaplarla halk ağzından derlenen fıkralarda ve günümüzde halk arasında anlatılan fıkralarda rastlamaktayız. Nasreddin Hoca'nın Timur'lu fıkralarını, onun 1555 fıkrasını içeren *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası* adlı kitabımızdaki örnekler üzerinden inceleyecek olursak, Anadolu sahasında derlenen

fıkralardan 36 tanesinin Nasreddin Hoca ve Timur, arasında geçtiğini görürüz. Bazı yazmalardaki birkaç fıkrada ise Timur'un yerini "Bey" almıştır. Bu fıkraların 20 tanesi yazmalarda yer almaktadır. Fıkraların *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası'*ndaki numaraları şöyledir: 77-78-79-80-81-250-270-271-272-322-335-342-367-373-376-380-381-417-475-477-478-486-528-572-589-611-612-658-682-707-713-716-719-721-752-828. Bu fıkralardan 77.- 478. numaralar arasında yer alanlar yazmalardan alınanlardır. (Duman, 2008: 194-385)

Türkiye dışında, özellikle Özbekistan'da Nasreddin Hoca'nın Timur'lu fıkralarının sayısının çok olduğunu tespit ettik. Bu fıkralardan 47 tanesi *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*'nda yer almaktadır. Bu fıkraların *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*'ndaki numaraları şöyledir: 1198-1201-1203-1205-1207-1208-1209-1210-1211-1212-1213-1214-1215-1216-1217-1218-1219-1220-1221-1222-1223-1224-1225-1226-1228-1229-1230-1231-1232-1233-1234-1235-1236-1237-1238-1239-1240-1242-1243-1244-1245-1246-1247-1248-1249-1250-1264. (Duman, 2008: 474-521)

Özbekistan'ı Azerbaycan, izlemektedir. Orada anlatılan Timur'lu Nasreddin Hoca fıkralarından 24 tanesi *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*'na alınmıştır. Bu fıkralar kitapta şu numaralarda verilmektedir: 1007-1008-1009-1010-1011-1013-1014-1015-1016-1017-1018-1019-1020-1021-1022-1023-1024-1025-1026-1027-1031. (Duman, 2008: 447-454)

Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası'ndaki Timur'lu Nasreddin Hoca fıkralarının toplam sayısı ise 120'yi bulmaktadır.

Özbekistan'da, 1989 yılında yayınlanan *Afandi Latifaları* adlı kitabın "Efendi ve Hükümdarlar" başlıklı bölümünde, Timur, Timurlenk, Emir Timur ve hükümdarla Nasreddin Hoca arasında geçen olayları anlatan fıkraların toplamı 140'dır. (Sarımsakov-Yoldaşeva, 1989: 200-254)

Bugüne kadar Nasreddin Hoca ve Timur konusunda pek fazla çalışma yapılmamıştır. Bildiğimiz kadarıyla, Nasreddin Hoca ve Timur konulu fıkralar üzerine Ulrich Marzolph'un bir incelemesi, F. Ahsen Turan'ın bir makalesi, Münevver Çatkın'ın bir yüksek lisans tezi ve İlhan Başgöz'ün *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca* adlı kitabında bir bölüm vardır. (Marzolph, 1996: 496; Turan, 1997: 44-47; Çatkın, 2004: 108 y.; Başgöz, 2005:36-39)

Timur'un hüküm sürdüğü ve halkına zulüm yaptığı ülkeler halkları arasında Timur'lu Nasreddin Hoca fıkralarının sayısının fazla olduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni, geçmişte ve günümüzde, halkın bilinçaltında, Timur'un halka yaptığı zulümlerin canlı olarak yaşatılmasıdır. Bu durum bir miras olarak geçmişten günümüze ulaşmıştır.

Nasreddin Hoca'nın Timur'lu fıkralarının, onun gerçek yaşamıyla ilgili fıkralar olmadığını bugün artık bilimsel olarak kanıtlamış durumdayız. Fakat bu durum

hiçbir şeyi değiştirmez. Eğer halk, Timur'un karşısına Nasreddin Hoca'yı çıkarmış ve yarattığı fıkraları ona mal etmişse biz de bu durumu kabullenmek ve bu fıkraları Nasreddin Hoca fıkraları toplamı içerisinde saymak durumundayız. Aksini iddia edip, Timur'lu fıkraları Nasreddin Hoca fıkraları külliyatından çıkarmak, ya da ayrı başlıklar altında değerlendirmek isteyenler olacaktır. Unutmayalım ki, kısa bir süre önce yayınladığımız 1555 Nasreddin Hoca fıkrasının kaynaklarında da görüleceği gibi, bu fıkraların büyük bir kısmı, doğuda ve batıdaki halk fıkralarının benzerleridir. Biz bu benzer fıkralara "varyant" yani "çeşitleme" diyoruz. Halk hangi fıkraları Nasreddin Hoca'ya mal etmişse, bize göre, o fıkralar Nasreddin Hoca fıkralarıdır ve Nasreddin Hoca fıkraları toplamı içerisinde yer almalıdır.

Sonuç olarak, Nasreddin Hoca'ya bağlanan fıkralar yalnızca onun fıkralarıdır, diyemeyiz. Ona bağlanan fıkraların, onun kişiliğine, dünya görüşüne ve düşüncelerine uygun olması bizce yeterlidir. Biz buna, 18 yıl önce yayınlanan bir makalemizde, Almanların yarı efsanevi fıkra kahramanı Till Eulenspiegel'in bir öyküsünün, "Eşeğe Okumayı Öğretmek" fıkrasının Nasreddin Hoca'ya bağlı olarak anlatılması bağlamında, Timur'lu Nasreddin Hoca fıkralarının "Nasreddin Hoca Fıkraları Geleneği" adı altında değerlendirilmesini öngörmüştük. O zaman şöyle yazmıştık:

*Hicri 683 (1284-85) tarihinde ölen **Nasreddin Hoca'**nın Timur'la çağdaş gösterilmesinin bir yanılgı olduğu açıktır. Bu nedenle sonradan oluşan bazı **Nasreddin Hoca** fıkralarında, Hoca'nın Timur'la karşılaştırılması, halkın Anadolu'yu kasıp kavuran Timur'dan, **Hoca** vasıtasıyla öç almak istemesinin bir belirtisi olarak değerlendirilebilir. Yoksa, yaptıklarından, ne kadar acımasız bir hükümdar olduğu açıkça belli olan Timur'un, kendisini yüksek espri yeteneğiyle her zaman yenen bir Anadolu bilgesine tahammül edeceğini düşünmek, Timur'un kim olduğunu ve neler yaptığını bilmemek olur. Zaten bugün ulaşılabilen en eski elyazması **Nasreddin Hoca** kitaplarında da Timur'lu fıkralara rastlamayışımız bu fıkraların sonradan **Nasreddin Hoca**'ya bağlandığını açıkça göstermektedir. Yani, gerçek **Nasreddin Hoca** fıkralarının yanı sıra, halkın **Hoca**'ya uygun gördüğü fıkralardan oluşan bir "Nasreddin Hoca Fıkraları Geleneği" vardır. Halk, **Hoca**'yı sadece Timur'la değil, Hallacı Mansur'la, Nesimi'yle de karşılaştırmıştır. Hatta günümüze bile getirmiştir*. (Duman, 1989: 63-64)

Burada verdiğimiz bütün örneklerde bu yol izlenmiştir. Bu arada Nasreddin Hoca fıkralarının ayıklanmasını, örneğin Timur'la ilgili fıkraların Nasreddin Hoca külliyatından çıkarılmasını isteyenler de olmuştur. Buna karşın, bizim gibi, halkın Nasreddin Hoca adına ürettiği tüm fıkraların Nasreddin Hoca fıkrası sayılması gerektiğini savunanlar da vardır. (Oğuz, 2000: 59-70.)

Nasreddin Hoca yazma kitaplarının en eskilerinde bulunan fıkraların sayısı azdır. Örneğin, istinsah tarihi bilinen en eski Nasreddin Hoca yazmasında, 1571 yılında kaleme alınan *Hikâyet-i Kitâb-ı Nasreddin*'de 43 fıkra bulunmaktadır Daha sonra, 1810 yılında kaleme alınan *Hikâyet-i Hoca Nasreddin Rahmetullahi aleyh*'de de

fıkra sayısı 161'e varmaktadır. Günümüzde ise Nasreddin Hoca fıkralarının, daha doğrusu ona bağlanan fıkraların sayısı bin beş yüzü geçmiştir.

Sözlerimi, Özbekistan'dan derlenen bir Nasreddin Hoca fıkrasıyla bitirmek istiyorum. Masala yaklaşan bu fıkrada, Nasreddin Hoca, her zamanki gibi eşeğinin sırtında değil, Özbeklerin bozkır atlıları gibi, bir atın üzerinde tasvir edilmiştir. Çevrileceğini umduğum Nasreddin Hoca filminin sonuna yakışan ve Hoca'yı görkemli bir şekilde at üstünde gösteren fıkra şöyledir:

*Bir defasında Emir Timur'a, kadılık görevinde bulunan **Nasreddin Efendi**'nin kendisinin emirlerini uygulamadığı, halkı soyan ayanlardan aldığı paraları halka dağıttığı haberini ulaştırırlar. Timur çok kızar ve **Nasreddin Efendi**'yi huzura çağırtır. **Nasreddin Efendi** gelir. Timur, ona: "Yaptıkların çok oldu. Seni cezalandıracağım. Seni soyup balçığa yatıracaklar ve sonra bir eşeğe ters bindirerek sokaklarda dolaştıracaklar. Sonra da Semerkand'dan kovacaklar", der. **Nasreddin Efendi**, bunun üzerine: "Her zaman olduğu gibi haklısınız hükümdarım! Yalnız son isteğim, eşeğe değil de bir ata bindirilmemdir", der. Timur, bu isteği kabul eder ve **Nasreddin Efendi**'nin kovulmasını seyretmek için şehrin meydanına gider. Aradan biraz zaman geçtikten sonra, **Nasreddin Efendi**, bir atın üzerinde, bembeyaz bir elbise giymiş, başında bembeyaz büyük bir sarıkla meydana gelir. Timur, **Nasreddin Efendi**'nin bu heybetli görünümü karşısında şaşırır. **Nasreddin Efendi**, Timur'un önüne gelir ve şöyle der: "Adaletli Hükümdar! Beni balçığa batırıp eşeğe ters bindirmelerini emretmişsiniz. Fakat ben at üstündeyim. Emrinizi değiştirirseniz, Timur adaletsizdir, derler." Bu sözler üzerine Timur bir cevap bulamaz ve alandan ayrılıp sarayına döner. **Nasreddin Efendi** de, atın üzerinde, o görkemli görünümüyle Semerkand'ı terk eder ve bir daha geri dönmez*. (Duman, 2008: 517)

KAYNAKÇA

Ahmet Haşim, "Türk Edebi Zevkinin Tekamülü", *Türk Edebiyatı*, Sayı: 440, (Şubat 2007), İstanbul, s. 79.

Başgöz, İlhan, *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*, Pan Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 2005, s. 36-39.

Bayraktareviç, Fehim, "Goethes Interesse für Nasreddin Chodscha", *Jean Deny Armağanı/ Mélanges Jean Deny*, TDK Yayını, Ankara, 1958, s. 31-37.

Boratav, Pertev Naili, "Nasreddin Hoca", *Folklor ve Edebiyat*, Eminönü Halkevi Yayını, İstanbul, 1939, s. 175-176

Charitanov, M. S. *Dvadcat cetyre Nasreddina*, Moskova, 1986.

Constantin, Gh. I. (Çev: Erol Üyepazarcı), "Türkler, Balkan Halkları ve Romanyalılar Arasında Nasreddin Hoca", *Nasreddin Hoca Kitabı* (Haz: M. Sabri Koz), Kitabevi Yayını, İstanbul, Temuz 2005, s. 164.

Çatkın, Münevver, "*Özbekçe'de Nasreddin Hoca ve Timur Fıkraları*", (Muğla Üniversitesi'nde,

2004 yılında yapılan yüksek lisans tezi), 108 y.

Duman, Mustafa, *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*, Heyamola Yayınları, İstanbul, Ağustos 2008, 672 s.

Duman, Mustafa, "Till Eulenspiegel'den Nasreddin Hoca'ya", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 70, (Ekim 1989), İstanbul, s. 63-64.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap, (Hazl: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Kasım 1999, s. 14.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 7. Kitap, (Hazl: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Nisan 2003, s. 317.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Cilt 1. Kitap (Hazl.Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2010, s. 18-19.

Hammer (Müellifi), *Devlet-i Osmaniye Tarihi (1300-1453)*, 2. Cilt, (Mütercimi: Mehmet Ata), K. Bedrosyan Matbaası, İstanbul, s. 327-328.

Hikâyet-i Kitab-ı Nasreddin, Hüseyin, 13 Cemaziyelevvel 979H. (3 Ekim 1571), Oxford Bodleian OR. 185, 31 yk.

Hikâyet-i Hoca Nasreddin Rahmetullahi aleyh, 1226 H. (1810), Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Add. 3483, 80 yk.

Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi I*, (Çev: Özdemir Çobanoğlu), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Haziran 1998, s. 366-368.

Marzolph, Ulrich, "Timur's Humorous Antagonist, Nasreddin Hoca", *Oriente Moderno*, Nouvo Serie, Anno: XV (LXXVI), 2-1996, Instituto Per L'Oriente, C. A. Nallino, s. 485-498.

Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi I*, (Hazl: Mehmet Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, Mart 1983, s. 165-166.

Oğuz, Öcal, "Nasreddin Hoca: İki Yaklaşım, Bir Problem" – "Nasreddin Hoca Fıkralarında Varyant Sorunu", *Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları*, Akçağ Yayını, Ankara, 2000, s. 59-70.

Sarımsakov, Bahadır-Feride Yoldaşeva, *Afandi Latifaları*, Gafur Gulam Namidagi Edebiet ve San'at Neşrieti, 1989, s. 200-254.

Saussey, Edmond, (Çev: İlhan Başgöz), *Türk Halk Edebiyatı*, Emek Basım-Yayınevi, Ankara, 1952, 119 s.

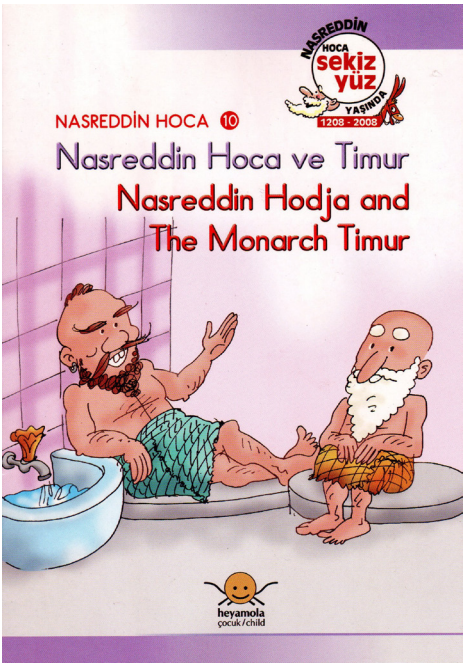
Selçuk, İlhan, "Hoca'nın Felsefesi", *Cumhuriyet*, (6 Haziran 2001), İstanbul, s. 2.

Turan, Fatma Ahsen, "Nasreddin Hoca ve Timur", *Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1997, s. 44-47.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, TTK Yayını, Ankara, 1982, s. 303-323.

Wesselski, Albert, *Der Hodscha Nasreddin*, I. Band, Alexander Duncker Verlag, Weimar, 1911, s. XL-XLIII.

Nasreddin Hoca – Timur fıkralarını anlatan iki kitap

Özet

Halkın Kahramanı Nasreddin Hoca Timur'a Karşı

Nasreddin Hoca, Türklerin, 13. yüzyılda, Anadolu'da yaşamış olan bir fıkra kahramanıdır. Fıkraları 16. yüzyıldan itibaren kitap haline getirilmiş ve zamanımıza ulaşmıştır. Türk halkı, kendisine eziyet eden Timur'dan öcünü Nasreddin Hoca aracılığıyla almıştır. Bunun için Timur'u Nasreddin Hoca'yla çağdaş göstermiş ve her ikisi arasında geçen olaylarda daima Nasreddin Hoca'nın üstün gelmesini sağlamıştır.

Nasreddin Hoca ve Timur konulu fıkralar, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nden başlayarak bazı eski yazmalarda ve günümüze kadar yayınlanmış basma Nasreddin Hoca kitaplarında yer almaktadır. Yazılı ve sözlü kaynaklardan derlenen ve Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası [Nasreddin Hodja and His 1555 Anecdotes] adlı kitabımızda yer alan 1555 fıkranın 107 tanesi Nasreddin Hoca - Timur fıkralarıdır. Bu fıkraların 36 tanesi Anadolu'dan, 47 tanesi Özbekistan'dan ve 24 tanesi de Azerbaycan'dan derlenmiştir. Nasreddin Hoca-Timur fıkralarının özellikle

Özbekistan'da çok sevilen ve anlatılan fıkralar olduğunu, orada yayınlanmış olan Nasreddin Hoca kitaplarından anlamaktayız.

Nasreddin Hoca-Timur fıkraları Goethe'den başlayarak batıdaki bazı yabancı yazarlar tarafından da ilgiyle karşılanmıştır. Örneğin Goethe West-östlicher Diwan adlı eserinde bir Nasreddin Hoca-Timur fıkrasına yer vermiştir.

Bu yazıda Nasredin Hoca Timur ilişkisi yazmalarda bulunan en eski fıkralardan başlayarak, Nasreddin Hoca ve Timur adına üretilen fıkralar bağlamında işlenmiştir. Anadolu sahasında derlenen fıkraların yanı sıra Orta Asya'dan derlenen fıkralar da incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Nasreddin Hoca, Timur, Orta Asya.

Abstract

Public Hero Nasreddin Hodja Against Timur

Nasreddin Hodja is a Turkish anectode hero, who lived in Anatolia on 13th century. His anectodes were written since 16th century and remained until today. Turkish folk avanged their right from Timur by Nasreddin Hodja. For this very same reason, Timur was shown as coeval with Nasreddin Hodja and Nasreddin Hodja was always emphasized as superior to him in these anectodes.

Tamerlane and Nasreddin Hodja anecdotes, those were taken part in some old manuscripts starting Evliya Celebi's Seyahatname and published to the present Nasreddin Hodja's printed books. Tamerlane and Nasreddin Hodja anecdotes are compiled in written and oral sources and also in 107 anecdotes of 1555 anecdots included in the book Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası [Hodja Nasreddin and His 1555 Anecdotes]. 36 of those were compiled from Anatolia, 47 of those were compiled from Uzbekistan and 24 of those were compiled from Azerbaijan. Were understand from the published books in Uzbekistan that Tamerlane and Nasreddin Hodja anecdotes were very much popular and always be described anecdotes.

Starting from Goethe, Tamerlane and Nasreddin Hodja anecdotes were be met with interest by some foreign writers in the west. For example Goethe has included a Tamerlane and Hodja Nasreddin anecdote in his West-östlicher Diwan work.

This article consists of Timur and Nasreddin Hodja relationship using the anectodes that are generated in time starting with the oldest writings. This book includes but not limited to the anectodes that were compiled in Anatolia and also in Middle East.

Keywords: Anectod, Nasreddin Hodja, Timur, Central Asia.